

ΤΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΤΗΣ ΡΑΨΑΝΗΣ

ΘΑΝΑΣΗΣ ΔΟΥΜΑΚΗΣ

Η Ραψάνη είναι κτισμένη στην πλαγιά του όρους Σοποτού στον Κάτω Όλυμπο και σε υψόμετρο 550 μ., με νοτιοανατολικό προσανατολισμό και καταπληκτική θέα προς τον Θερμαϊκό Κόλπο.¹ Απέναντι ακριβώς κείται το όρος Όσσα. Διαθέτει πλούσια πανίδα και χλωρίδα και για τούτο η ευρύτερη περιοχή της εντάχθηκε στο πρόγραμμα NATURA 2000. Το εύκρατο κλίμα, η ασφαλής θέση από επιδρομές ληστών και ο πλούσιος υδροφόρος ορίζοντας² προσείλκυσαν για εγκατάσταση πληθυσμούς πριν ακόμη από την οθωμανική κατοχή.³ Ο ακριβής, όμως, χρόνος ίδρυσης του οικισμού δεν είναι δυνατό να προσδιορισθεί με ακρίβεια. Οι δύο επιγραφές ανέγερσης (1544) και ιστορήσης (1547) του ναυδρίου του Αγίου Ιωάννη μας οδηγούν σε εποχή προγενέστερη του 15ου αιώνα, αφού κάνουν λόγο για τέσσερις κοινοτικούς άρχοντες, γεγονός το οποίο προϋποθέτει οργανωμένη κοινωνική ζωή.⁴ Αυτό άλλωστε επιβεβαιώνεται από την απογραφή των Οθωμανών του 1485,⁵ σύμφωνα με την οποία η Ραψάνη ανήκε στο ζιαμέτι του Πλαταμώνα⁶ και είχε την περίοδο αυτή 43 νοικοκυριά, από τα οποία 10 ήταν χηρών γυναικών, και 7 άγαμους, δηλαδή περισσότερους από 200 κατοίκους. Το γεγονός ότι η Ραψάνη δεν αναφέρεται στην πρώτη απογραφή του σανταζακίου των Τρικάλων του 1454 δεν υποδηλοί οπωσδήποτε την ανυπαρξία της. Εξάλλου ο ολλανδός οθωμανολόγος Machiel Kiel σε χάρτες που δημοσίευσε το 1996 αναφέρει τη Ραψάνη με πληθυσμό 25-50 οικογενειών το έτος 1425.⁷ Την ίδια, περίπου, περίοδο έχουμε εγκαταστάσεις πληθυσμών στον Ίσβορο,⁸ βόρεια, και στο Κεραμίδι,⁹ στον απέναντι λόφο ανατολικά του Κάτω Αϊ-Λια.

Τα υπάρχοντα τοπωνύμια στις δύο αυτές περιοχές (αλώνια, βρύσες, μύλοι κ.ά.) επιβεβαιώνουν την άποψη για την ύπαρξη οικισμών, που συγκροτήθηκαν κατά πάσα πιθανότητα πριν από την οθωμανική κατάκτηση. Το γεγονός ότι σήμερα δεν σώζονται κάποια ίχνη εγκατάστασης δείχνει ότι επρόκειτο μάλλον για πληθυσμούς γεωργοκτηνοτρόφων, που ζούσαν σε πρόχειρα καταλύματα (καλύβες),¹⁰ και οι οποίοι αργότερα μετακινήθηκαν προς τη Ραψάνη ενισχύοντας πληθυσμιακά τον οικισμό. Η μετακίνηση αυτή ολοκληρώθηκε μετά την κατάκτηση της Θεσσαλίας από τους Οθωμανούς στο τέλος του 14ου αιώνα. Άλλωστε, από παλαιολόγεια και μεταβυζαντινά όστρακα, τα οποία βρέθηκαν σε εκσκαφή του αύλειου χώρου της Μονής των Αγίων Θεοδώρων, που κείται πολύ κοντά στην περιοχή Κεραμίδι (βλ. λήμμα Άγιοι Θεόδωροι), επιβεβαιώνονται τα ανωτέρω. Ενδιαφέρουσα ακόμη είναι η άποψη του Κώστα Σπανού, ο οποίος υποστηρίζει ότι η παλιά ονομασία Ράψιανη παραπέμπει σε οικισμούς του 7ου αιώνα και εξής, αν βασιστούμε στην κατάληξη –ιανη.¹¹

Το χωριό παρουσίασε μεγάλη οικονομική και πνευματική ανάπτυξη τους 18ο και 19ο αιώνες και ανέδειξε σημαντικές προσωπικότητες. Η οικονομική της ανάπτυξη στηρίχθηκε στη σηροτροφία,¹² στην αμπελοκαλλιέργεια, αλλά και στη βαφή και στο εμπόριο των κόκκινων νημάτων και των άλλων υφαντουργικών προϊόντων.¹³ Στο χώρο του πνεύματος ο Δημήτριος Π. Γοβδελάς (1780-1831), με ανώτερες σπουδές, διετέλεσε διευθυντής της Ακαδημίας του Ιασίου, ενώ ο αδελφός του Μιχαήλ Γοβδελάς ήταν σπουδαίος ιατροφιλόσοφος. Και οι δύο ήταν ανεψιοί του επισκόπου Πλαταμώνος και Λυκοστομίου Διονυσίου. Ο τελευταίος ίδρυσε τη Σχολή της Ραψάνης,¹⁴ βοήθησε στην ανέγερση της

Μονής των Αγίων Θεοδώρων (1778) και οργάνωσε τη συντροφία ραψανιωτών εμπόρων, αντίστοιχη εκείνης των Αμπελακίων.¹⁵ Την περίοδο αυτή η Ραψάνη υπήρξε έδρα του αρματολικίου του Κάτω Ολύμπου με πρωταγωνιστές την περίφημη κλεφταρματολική οικογένεια των Τζαχειλαίων.¹⁶ Το 1878 πήρε μέρος στην επανάσταση του Ολύμπου πληρώνοντας ακριβά το τίμημα της συμμετοχής με την πυρπόλησή της τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους.¹⁷ Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας το 1881 συμπεριλήφθηκε στο ελληνικό κράτος και έγινε ή έδρα του Δήμου Ολύμπου. Σήμερα η Ραψάνη, με αισθητά μειωμένο πληθυσμό, στηρίζει την οικονομία της στην αμπελοκαλλιέργεια, στην τουριστική κίνηση και στη λιγιστή κτηνοτροφία.

Προκειμένου να προχωρήσω στην παρούσα μελέτη απευθύνθηκα στους συγχωριανούς μου και, κυρίως, στους κτηνοτρόφους Αργύρη Απ. Σδούγκα και Λευτέρη Δ. Δούρο, καθώς και στους Ηλία Παπακώστα, Γιάννη Χτενά και Θωμά Κουκουμπλιάκο τους οποίους και ευχαριστώ για τη βοήθεια που μου προσέφεραν. Πέραν αυτών στηρίχθηκα στο Κατάστιχο του αγίου Αθανασίου (1778-1889) καθώς και στην Ιστορία της Ραψάνης (1998) του Γεωργίου Χρ. Παρίση. Πολύ χρήσιμοι ακόμη στάθηκαν οι στρατιωτικοί χάρτες τους οποίους μου διέθεσε ο αντιστράτηγος εν αποστρατεία Ευθύμιος Δημ. Κατσούρας, τον οποίο επίσης ευχαριστώ. Ωστόσο διαπιστώνουμε ότι μερικά τοπωνύμια, τα οποία εντοπίσαμε στα ανωτέρω κείμενα, παραμένουν σήμερα άγνωστα. Και είναι αυτό πολύ φυσικό, αφού ο πληθυσμός της Ραψάνης μειώθηκε μεταπολεμικά και άλλαξε η απασχόληση των κατοίκων. Ακόμη, από την εν γένει γλωσσική μελέτη των τοπωνυμίων, διαπιστώνουμε ότι η πλειονότητα αυτών έχει ελληνική προέλευση, 15 τουρκική, 5 σλαβική, 5 αλβανική και 4 βλαχική.

Η παρούσα μελέτη περιλαμβάνει, φυσικά, τα τοπωνύμια της Ραψάνης, αλλά και άλλα τα οποία ενδεχομένως ανήκουν σε όμορες κοινότητες. Αυτά, όμως, καταγράφονται, επειδή συνδέονται με τις εν γένει επαγγελματικές δραστηριότητες των Ραψανιωτών στις όμορες περιοχές. Τέλος η καταγραφή των τοπωνυμίων μπορεί να αποτελέσει, κατά τη γνώμη μου, τη βάση για μία τεκμηριωμένη καταγραφή της ιστορίας της Ραψάνης και την απαρχή μιας αναθεωρημένης αντίληψης της πορείας της ανά τους αιώνες.

[Απόσπασμα από τη μελέτη του Θανάση Δουμακή «ΤΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΤΗΣ ΡΑΨΑΝΗΣ», Θεσσαλικό Ημερολόγιο, 66 (2014) 273-302.]

---

1. Η παλαιότερη εκφορά του τοπωνυμίου ήταν Ράψιανη. Βλ. την κτιτορική επιγραφή του ναυδρίου του Ιωάννη Προδρόμου: «Ανηγέρθη και ανηστορήθη ο θεός και πάνσεπτος ναός του τιμίου προφήτου και βαπτιστού Ιωάννου / διά συνδρομής και εξόδου κόπου τε και μόχθου των εντιμοτάτων αρχόντων Ράψιανης Μεθοδίου ιερομονάχου, Δημητρίου ιερέως, Ανδρονίκου ιερέως και Ιωάννου αδελφού αυτού εν έτει ΖΝΕ Ινδικτιώνος Ε'// μηνί Σεπτεμβρίω εις τας Γ'». Κώστας Σπανός, «Ιστορικά στοιχεία της Ραψάνης 18ος-19ος αιώνες», Σελίδες από την ιστορία της Ραψάνης, Πρακτικά Α' Ιστορικού Συνεδρίου Ραψάνη, Λάρισα 1997, 23-34. Αλλά και μετά το 1791: «Ράψιανη χώρα χριστιανική αντικρύ εις τα Αμπελάκια, εις τόπο πλαγινό, όμορφον (...)». Βλ. Δανιήλ Φιλιππίδης-Γρηγόριος Κωνσταντάς, Γεωγραφία Νεωτερική περί της Ελλάδος, επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, εκδόσεις «Ερμής», Αθήνα 1970, 124.

Εκδοχές της ετυμολογίας του τοπωνυμίου:

α. Μυθολογική προσέγγιση. Σύμφωνα με τοπική προφορική παράδοση, η Ραψάνη αποτελούνταν αρχικά από μικρούς οικισμούς, τους οποίους συνένωσε κάποια στιγμή μία όμορφη και δυνατή γυναίκα με το όνομα Αράπισσα > Αράπσσα > Ράψα και με την κατάληξη -ιανη > Ράψιανη και εν συνεχεία Ράψαν' και Ραψάνη. Η μυθολογική αυτή προσέγγιση δεν πρέπει να απορριφθεί, αφού είναι βέβαιη η ύπαρξη, εκτός της Ραψάνης, δύο ακόμη οικισμών του Τσβορου και του Κεραμιδίου. Την πληροφορία διασώζει και ο Αμβρόσιος Κασσάρας, επίσκοπος Πλαταμώνος και Λυκοστομίου, στο βιβλίο του, Η Επισκοπή Πλαταμώνος, εν Αθήναις 1895, 37-38.

β. Ετυμολογική προσέγγιση: 1) Το τοπωνύμιο προέρχεται από τη λέξη ραψάνα. Σύμφωνα με τον Κώστα Σπανό («Ιστορικά Στοιχεία...», ό. π., σ. 23) στο Κρυονέρι της Αττικής οι κάτοικοι τα μαλακά πετρώματα τα ονομάζουν ραψάνες.

2) Σύμφωνα με τον Χαράλαμπο Συμεωνίδη, το τοπωνύμιο προέρχεται από την αλβανική λέξη *grapsanë*, που σημαίνει κάτοικος τόπου με πλατάνια (*grari*: πλατάνι), ή από το *grafsanë*, που σημαίνει κάτοικοι επίπεδου μέρους (*grafsi*: επίπεδος τόπος). Πβλ. το αλβανικό οικωνύμιο *Rrapshë*. Βλ. Χαράλαμπος Συμεωνίδης, *Ετυμολογικό Λεξικό Οικωνυμίων, Λευκωσία- Θεσσαλονίκη 2010*, Β, 1211.

γ. Συγκριτική προσέγγιση. Σύμφωνα με τον Ελευθ. Π. Αλεξάκη, τοπωνύμια με κατάληξη *-ιανη*, που συναντώνται στις επαρχίες της Κόνιτσας, Πωγωνίου και Φιλιατών, έχουν λατινογενή προέλευση (βλαχική), οι δε ρίζες τους, από εθνική άποψη, είναι ποικίλης προέλευσης (σλαβικής, ελληνικής, αλβανικής). Βλ. Ελευθ. Π. Αλεξάκης, «Οικιστική και σημειολογία του χώρου στην Ήπειρο. Συγκριτική προσέγγιση. (Επαρχίες Φιλιατών, Πωγωνίου και Κόνιτσας)», *Η Επαρχία Κόνιτσας στο χώρο και το χρόνο, Κόνιτσα 1996*, 161. Σημειώτεον ότι και στο θεσσαλικό χώρο έχουμε τοπωνύμια με καταλήξεις σε *-ιανη*, όπως: Σελίτσιανη (Ανατολή της Αγιάς), Τζερνίτζιανη (Τσαριτσάνη), Νιβόλιανη (Μεγαλόβρυσο), Ρέτσιανη (Μεταξοχώρι), Ντούριανη (τοπωνύμιο της Καλλιπέυκης). Βλ. Κώστας Σπανός, «Ο χρόνος ίδρυσης της Ραψάνης», *Πρακτικά Β' Ιστορικού Συνεδρίου Ραψάνης, Λάρισα 2013*, 5-8.

2. Από την έρευνα που πραγματοποιήσαμε καταγράψαμε περισσότερες από 50 βρύσες με πηγαίο νερό. Άλλωστε η ύπαρξη και η καταγραφή 9 νερόμυλων στην παρούσα μελέτη επιβεβαιώνει την άποψή μας.

3. Κώστας Σπανός, «Ο χρόνος ίδρυσης...», ό. π., σ. 5-8.

4. Κώστας Σπανός, «Ιστορικά στοιχεία...», ό. π., σ. 23-24.

5. Γιώργος Σαλακίδης-Ιωάννης Θεοχαρίδης, *Η Κεντρική Ελλάδα τον 15ο αιώνα. Το ανέκδοτο οθωμανικό κατάστιχο του 1485*, εκδ. οίκος Αντ. Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2014, 83.

6. Τα ζιαμέτια ήταν μεγάλες ιδιοκτησίες που απέδιδαν ετήσιο εισόδημα έως 99.999 ακοσσέδες (άσπρα) και παραχωρούνταν στους ζαϊμηδες. Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη 1961*, Α, 102.

7. Machiel Kiel, «Das türkische Thessalien: Etabliertes Gescichtsbild versus Osmanische Quellen», *Die Kultur Griechenland in Mittelalter und Neuzeit, Göttingen 1996*.

8. Τα τοπωνύμια *Ίσβορος* αναφέρεται για πρώτη φορά στον «Βίο του αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω», ο οποίος έζησε στα χρόνια 1530-1550 στον Όλυμπο και σε μοναστήρι που ο ίδιος ίδρυσε. Η Ραψάνη αναφέρεται ως *Ράψενα*: «Άλλη τις γυνή, Σκεύως ονόματι, όπου ήταν εις το χωρίον Ραψάνη (Ράψενα), ήταν συγκύπτουσα και έσκυπτε τόσον η κεφαλή της (...)» και «Εις άλλον χωρίον Ίσβορον (Εισβόρον) καλούμενον, ήταν τις άνθρωπος έχων θυγατέρα οχλουμένην υπό του πονηρού δαίμονος, και εγροίκα τους πόνους εις την καρδίαν ο πατήρ υπέρ την κόρην δριμύτερα». Βλ. Βίκτωρ Ματθαίος, *Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας, Άγιος Διονύσιος εν Ολύμπω, Αθήναι 1970*, Α, 607. Στο Κατάστιχο του αγίου Αθανασίου αναφέρεται ότι στον Ίσβορο λειτουργούσε το 1802 ένα κεραμαριό (κεραμοποιείο). Βλ. Κώστας Σπανός, «Το Κατάστιχο του Αγίου Αθανασίου της Ραψάνης (1778-1889)», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 3 (1982) 136.

9. Αμβρόσιος Κασσάρας, ό. π., σ. 37-38.

10. Δεν αποκλείεται, όμως, οι εγκαταστάσεις αυτές να είχαν πιο μόνιμο χαρακτήρα, καθόσον σε κτήμα της οικογένειας του Βασιλείου Αν. Σδούγκα, στα Προσήλια, βρέθηκαν πλάκες από πηλό, δείγμα μόνιμης κατασκευής των καταλυμάτων.

11. Κώστας Σπανός, «Ο χρόνος ίδρυσης...», ό. π., σ. 6.

12. Δημήτριος Ταμπακίδης, «Η σιροτροφία στη Ραψάνη», *Πρακτικά Β' Ιστορικού Συνεδρίου Ραψάνης, Ραψάνη 3-4 Ιουλίου 2010, Λάρισα 2013*, 49-54.

13. Νικόλαος Γεωργιάδης, *Θεσσαλία, έκδ. έλλα, Λάρισα 1995*, 169· Αδάμ Κ. Ανακατωμένος, *Τα νέα όρια της Ελλάδος ήτοι τοπογραφικά και εθνολογικά σημειώσεις περί της Θεσσαλίας, εισαγωγή-σχόλια-σημειώσεις Κώστας Σπανός, Λάρισα 2004*, 24-26· πρβ. Διονύσιος Βαλαής, «Οι δάσκαλοι των σχολείων της Ραψάνης», *Επιστημονική Επετηρίδα της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ*, 9 (Θεσσαλονίκη 1999) 20.

14. Βασίλης Παρίσης, «Η Σχολή της Ραψάνης 1750-1783», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 5 (1983) 81-85· Διονύσιος Βαλαής, «Οι δάσκαλοι...», ό. π., σ. 20-41.

15. Θανάσης Δουμακής, «Η συντροφία των ραψανιωτών εμπόρων στα τέλη του 18ου-αρχές του 19ου αιώνα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 57 (2010) 189-192. Για τον επίσκοπο Διονύσιο, που ήταν Ραψανιώτης, βλ. Διονύσιος Βαλαής, «Ο επίσκοπος Πλαταμώνος και Λυκοστομίου Διονύσιος», *Ιστορικά της Ραψάνης, Πρακτικά Β' Ιστορικού Συνεδρίου, Λάρισα 2013*, 35-48· Απόστολος Αθ. Γκλαβίνας, «Ο επίσκοπος Πλαταμώνος Διονύσιος Μιχαήλ», *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, 64 (1981) 159-177.

16. Θανάσης Δουμακής, «Το αρματολίκι του Κάτω Ολύμπου και οι Τζαχειλαίοι της Ραψάνης», *Σελίδες από την ιστορία της Ραψάνης, Πρακτικά Α' Ιστορικού Συνεδρίου, Λάρισα 1996*, 35-45.

17. Θανάσης Δουμακής, «Νεότερα στοιχεία για την επανάσταση του Ολύμπου το 1878 από τον Απόστολο Ν. Μπέτσιο», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 62 (2012) 137-144.